

KHẲNG ĐỊNH LOÀI *Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J. R. I. Wood (HỌ Ô RÔ - ACANTHACEAE) CÓ Ở VIỆT NAM

Bùi Thị Thu Trang², Đỗ Văn Hải^{1,2,*}

Tóm tắt: *Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J. R. I. Wood thuộc họ Ô rô (Acanthaceae) khẳng định có ở Việt Nam, được nghiên cứu và mô tả. Trước đây, loài này chỉ được ghi nhận có thể là loài bản địa của Thái Lan, nhưng hiện nay cũng gặp ở nhiều quốc gia như Campuchia, India, Malaixia. Trong bài báo này, chúng tôi mô tả chi tiết tài liệu gốc và các tài liệu có liên quan, mẫu chuẩn, đặc điểm hình thái, phân bố và sinh thái, ảnh minh họa của loài. Các mẫu tiêu bản được thu thập từ nhiều vùng và được lưu giữ tại Phòng tiêu bản thực vật (HN), Viện Sinh thái và Tài nguyên Sinh vật.

Từ khóa: Acanthaceae, *Strobilanthes schomburgkii*, phân bố, Việt Nam.

1. MỞ ĐẦU

Chi Chàm (*Strobilanthes* Blume) là một trong những chi có số lượng loài nhiều của họ Ô rô (Acanthaceae). Cho đến nay, chi này đã ghi nhận được khoảng 400 loài, phân bố rộng từ Ấn Độ, nam Trung Quốc và Đông Nam Á, mở rộng đến phía Tây Afghanistan, phía bắc Nhật Bản và phía nam New Guinea (Hu et al., 2011). Phần lớn các loài mọc ở trong rừng với khí hậu nhiệt đới gió mùa, một số ít loài tìm thấy ở vùng rừng mưa nhiệt đới của Malay Peninsula or Borneo (Wood et al., 2017). Ở Việt Nam, R. Benoist (1935) đã công bố và mô tả 38 loài thuộc chi này ở Đông Dương và Thái Lan, trong đó Việt Nam có 28 loài. Theo Trần Kim Liên (2015), chi này có 33 loài và chúng phân bố rộng rãi từ Bắc vào Nam. Trong những năm gần đây, 1 loài mới được phát hiện và 3 loài ghi nhận mới cho hệ thực vật Việt Nam (Wood et al., 2017; Xuyén & Hải, 2006; Oanh et al., 2017; Son et al., 2018).

Khi thu thập mẫu vật ngoài thực địa và nghiên cứu các mẫu vật của chi *Strobilanthes* được lưu trữ ở các phòng tiêu bản thực vật trong nước và quốc tế, chúng tôi đã phát hiện loài *Strobilanthes schomburgkii* ở Việt Nam. Qua nghiên cứu các tài liệu đã khẳng định, đây là loài có phân bố ở Việt Nam mà trước đây được ghi nhận là bản địa của Thái Lan. Các mẫu tiêu bản của loài này cũng được thu thập ở nhiều địa phương trên cả nước, tuy nhiên chỉ gặp ở trong các vườn thuốc, hàng rào, ít khi gặp trong rừng nguyên sinh. Đây là loài thực vật dễ bị nhầm lẫn với các loài khác nhau và đôi khi giám định nhầm lẫn với loài *Hemigraphis glaucescens* (Nees) C.B. Clarke. Các mẫu vật của loài *Strobilanthes schomburgkii* được thu thập tại nhiều địa phương khác nhau và hiện được lưu giữ tại Phòng tiêu bản thực vật (HN) của Viện Sinh thái và Tài nguyên Sinh vật, Viện Hàn lâm Khoa học và Công nghệ Việt Nam. Như vậy với loài *Strobilanthes schomburgkii* có ghi nhận ở Việt Nam, thì tổng số loài hiện biết thuộc chi này ở nước ta với trên 40 loài. Số lượng loài thuộc chi này vẫn còn được tiếp tục cập nhật số lượng trong tương lai.

¹Viện Sinh thái và Tài nguyên Sinh vật, Viện Hàn lâm Khoa học và Công nghệ Việt Nam

²Học viện Khoa học và Công nghệ, Viện Hàn lâm Khoa học và Công nghệ Việt Nam

*Email: dovanhaiibr@gmail.com

2. ĐỐI TƯỢNG VÀ PHƯƠNG PHÁP NGHIÊN CỨU

2.1. Đối tượng nghiên cứu

Các đại diện của chi *Strobilanthes* Blume ở Việt Nam bao gồm các mẫu tiêu bản được lưu giữ tại các phòng tiêu bản thực vật (HN), của Viện Sinh thái và Tài nguyên Sinh vật, Vườn thực vật Hoa Nam, Trung Quốc (IBSC) và các mẫu tiêu bản thu ngoài thực địa.

2.2. Phương pháp nghiên cứu

Chúng tôi đã áp dụng phương pháp nghiên cứu so sánh hình thái để phân loại. Đây là phương pháp truyền thống được sử dụng phổ biến trong phân loại thực vật. Dựa vào đặc điểm hình thái của các cơ quan sinh dưỡng và cơ quan sinh sản để so sánh, trong đó chủ yếu dựa vào đặc điểm của cơ quan sinh sản vì đây là cơ quan ít biến đổi và ít chịu tác động của các điều kiện môi trường bên ngoài. Mẫu vật của Việt Nam được phân tích và so sánh với mẫu chuẩn (typus) của loài.

3. KẾT QUẢ NGHIÊN CỨU

Dưới đây là những bằng chứng khẳng định sự phân bố của loài thực vật nói trên ở Việt Nam: Các loài này được trích dẫn tài liệu, mô tả loài, mẫu chuẩn, sinh học và sinh thái, mẫu nghiên cứu và ghi chú.

***Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J.R.I.Wood - Hoàn ngọc hoa đỏ**

J. R. I. Wood in J. R. I. Wood & R. W. Scotland, 2009. Kew Bull. 64(1): 3-47.

- *Hemigraphis schomburgkii* Craib, 1911. Kew Bull. 435.

- *Strobilanthes dolichophylla* Benoist, 1921. Bull. Mus. Paris.

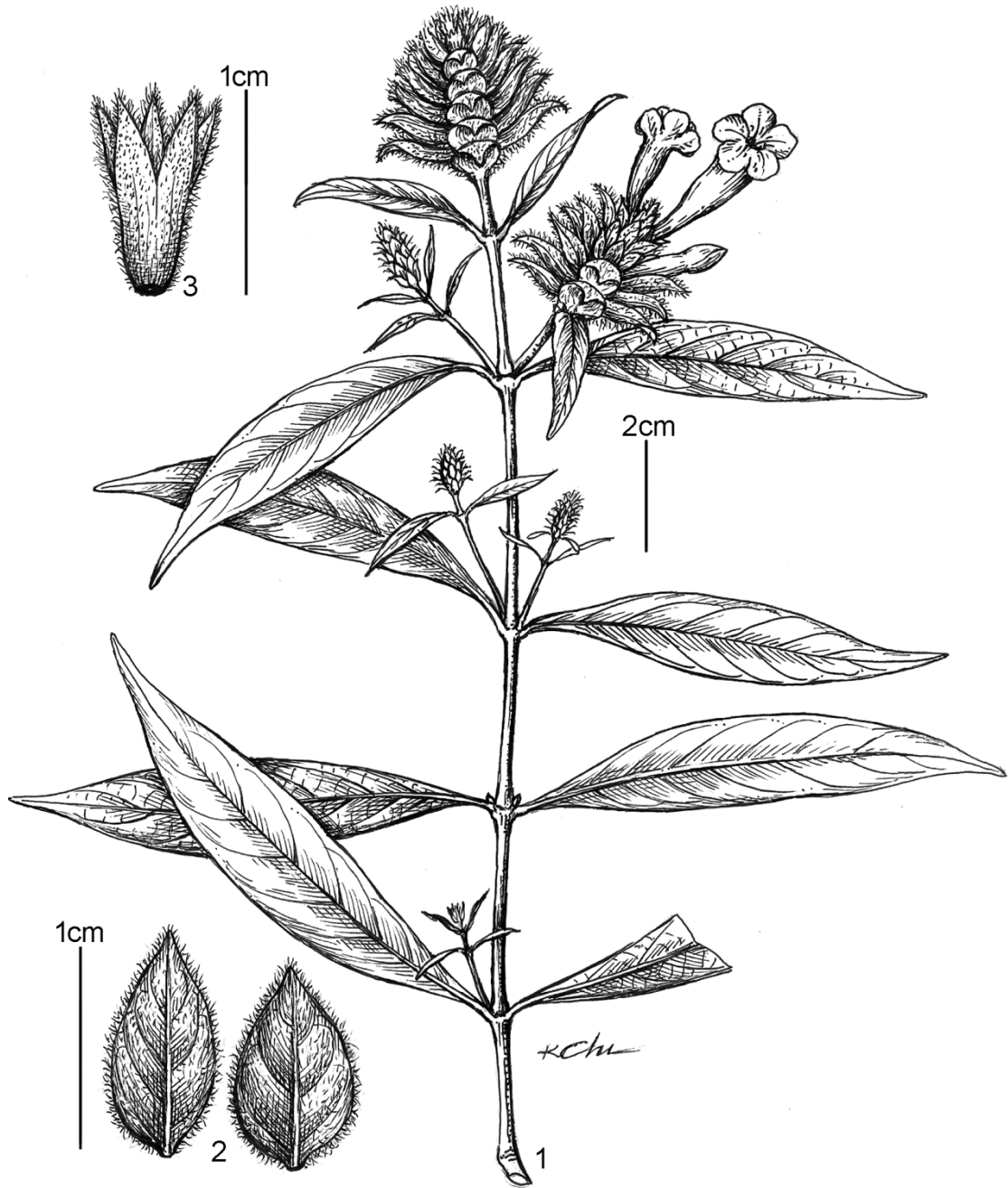
- *Sericocalyx schomburgkii* (Craib) Bremek. 1944. Verh. Kon. Ned. Akad. Wetensch., Afd. Natuurk., Sect. 2, 41(1): 163.

- Xuân hoa đỏ, Hồng ngọc.

Cây thảo, mọc thành bụi hoặc trườn, dài đến 2 m; cành non gần như hình vuông, cành già gần như hình trụ, có 2 rãnh dọc. Phiến lá hình mác, cỡ 4-15 x 1-3 cm, hai mặt lá nhẵn, gốc lá hình nêm và men theo cuống, chóp lá nhọn hoặc có mũi nhọn, gân bên 4-6 cặp, nổi rõ ở mặt dưới; cuống lá dài 0,2-0,5 cm. Cụm hoa dạng bông dày ở đầu cành; lá bắc hình thuôn-hình mác, cỡ 10-13 mm, có lông cứng, dày màu trắng, có 2-3 cặp gân, chóp nhọn; lá bắc con hình mác-hình đường, có lông mịn. Đài cao 9-10 mm, xẻ sâu đến gần gốc; các thùy đài hình đường, kích thước gần bằng nhau, chóp nhọn, có lông cứng, dài màu trắng; đôi khi có lông tuyến ở phía trên đỉnh. Tràng màu trắng-hồng, dài cỡ 2,5-3 cm, gốc ống tràng hình trụ và mở rộng ra ở phía miệng tràng; miệng tràng 5 thùy, các thùy hình trứng, gần bằng nhau. Nhị 4, chỉ nhị dạng màng, chỉ nhị phân rời nhau có lông tơ mịn; bao phấn hình bầu dục, cỡ 2 mm. Bầu nhẵn, dài 3 mm; vòi nhụy dài 1,8-2,2 cm, có lông tơ mịn; núm nhụy hình mác-hình đường, có 2 thùy. Quả chưa rõ (Hình 1, 2).

Hình 1. *Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J. R. I. Wood. 1. Cành mang lá và cụm hoa; 2. Cụm hoa (nhìn mặt bên); 3. Cụm hoa (nhìn trên xuống); 4. Lá bắc; 5. Đài và vòi nhụy; 6. Tràng; 7. Tràng mở. (ảnh: Đỗ Văn Hải)

Hình 2. *Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J. R. I. Wood. 1. Cành mang lá cụm hoa; 2. Lá bắc (mặt ngoài và mặt trong); 3. Đài. (hình Đ. V. Hải, 2020, vẽ theo mẫu PTV 413 [HN], người vẽ: HS. Lê Kim Chi)

Loc.class.: Thailand. **Typus:** Schomburgk 145 (holo. - K; iso. - P, P00719200!)

Sinh học và sinh thái: Mùa hoa tháng 1-4. Mọc ven đường và thường được trồng trong vườn nhà dân, hàng rào.

Phân bố: Yên Bái, Lạng Sơn, Bắc Kạn (Chợ Đồn: Bằng Lũng), Thái Nguyên, Hà Nội (Cầu Giấy), Thừa Thiên-Huế (Phú Lộc: Vườn quốc gia Bạch Mã), Bà Rịa-Vũng Tàu (Côn Đảo), Đắk Lắk (Krông Bông), Bình Phước (Phước Long: Phú Văn). Còn có ở Thái Lan, Campuchia. Có thể là loài bản địa của Thái Lan nhưng được trồng và sử dụng ở Campuchia, Malaixia, Ấn Độ và nhiều quốc gia khác.

Mẫu nghiên cứu: BẮC KẠN, CĐ6-H (HN). - HÀ NỘI, Đ. V. Hải, V. A. Thương sine num. (HN). - THỪA THIÊN-HUẾ, HN-NY 1042 (HN, NY); Phương 5949 (HN). - BÀ RI-Ả-VŨNG TÀU, PTV 413 (HN). - BÌNH PHƯỚC, PTV 307 (HN).

Giá trị sử dụng: Chữa viêm gan, làm thuốc tiêu độc (cành, lá) và chữa trị các bệnh về đường tiêu hóa, các bệnh dạ dày như khó tiêu, chướng bụng, ợ chua.

Ghi chú: Loài này có thể là bản địa của Thái Lan. Ở Việt Nam, các tài liệu ở Việt Nam đều chưa ghi nhận phân bố của loài này.

4. KẾT LUẬN

Đã mô tả đặc điểm hình thái của loài *Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J. R. I. Wood, kèm theo thông tin về sinh học sinh thái, phân bố, mẫu nghiên cứu và ảnh màu nhận biết và hình vẽ của loài. Từ các thông tin trên đã khẳng định loài thực vật nói trên có ghi nhận ở Việt Nam.

Lời cảm ơn: Chúng tôi xin chân thành cảm ơn Quỹ Phát triển khoa học và công nghệ Quốc gia (NAFOSTED) trong đề tài mã số "106.03-2017.301" và đề tài cơ sở mã số: IEBR ĐT.7-20 đã hỗ trợ kinh phí cho bài báo; cảm ơn họa sĩ Lê Kim Chi đã vẽ hình minh họa.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- Benoist R. 1935. Acanthaceae. In: Lecomte, M.H. (ed.). Flore Générale de l'Indo-Chine, Mason et Cie, Paris, Vol. 4: 728-753.
- Bremekamp C. E. B., 1944. Materials for a monograph of the Strobilanthinae. Verh. Kon. Ned. Akad. Wetensch., Afd. Natuurk., Sect. 2(1), 305 p.
- Craib, W. G., 1911. Contributions to the Flora of Siam: II. List of Siamese plants with descriptions of new species. Bull. Misc. Inform., Kew, 385 - 474.
- Phạm Hoàng Hộ, 2000. Acanthaceae. In: Phạm-hoang H. (ed.), Cây cỏ Việt Nam, Nxb. Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh, 3: 30-82.
- Hu C. C., Y. F. Deng & T. F. Daniel, 2011. Acanthaceae. In: Wu, Z. Y., P. Raven & D.Y. Hong (eds.). Flora of China, Science Press & Missouri Botanical Garden Press, Beijing & St. Louis, 19: 369-477.
- Trần Kim Liên, 2005. Acanthaceae. In: Ban, N.T. (ed.). Danh lục các loài thực vật Việt Nam, Nxb. Nông nghiệp, Hà Nội, 3: 251-281.
- Phạm Thị Oanh, Nguyễn Trung Thành, Đỗ Thị Xuyên, Đỗ Văn Hải, Phạm Thị Thanh Hương, Deng Yun Fei, 2017. Ghi nhận loài: *Strobilanthes hossei* C. B. Clarke, họ Ô rô (Acanthaceae) có phân bố ở Việt Nam. Báo cáo khoa học về sinh thái và Tài nguyên sinh vật. Hội nghị khoa học toàn quốc lần thứ 7, Nxb. Khoa học tự nhiên và Công nghệ, Hà Nội, 309-312.

- Nguyen Thanh Son, Zheli Lin, Sinh Khang Nguyen & Yunfei Deng, 2018. *Strobilanthes erecta* (Acanthaceae), a newly recorded species from China and Vietnam. *Phytotaxa* 372 (4): 283-290, DOI: 10.11646/phytotaxa.372.4.5
- Đỗ Thị Xuyên, Đỗ Văn Hải, 2006. Bổ sung một loài thuộc chi *Strobilanthes* Blume (Acanthaceae) cho hệ thực vật Việt Nam, *Tạp chí sinh học*, 28(4): 40-42.
- Wood, J. R. I., Maxim S. N., Kuznetsov A. N., Kuznetzova S. P., Scotland R. W. 2017. *Strobilanthes barbiger* (Acanthaceae), a new species from Vietnam. *Kew Bulletin*, Vol. 72 (28, 5 pages), DOI: 10.1007/s12225-017-9703-8.
- Wood, J. R. I. & Scotland R. W., 2009. New and little-known species of *Strobilanthes* (Acanthaceae) from India and South East Asia. *Kew Bulletin*. Vol. 64: 3-47, DOI: 10.1007/s12225-009-9098-2

CONFIRMED SPECIES *Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J.R.I.Wood (ACANTHACEAE) DISTRIBUTION IN VIETNAM

Bui Thi Thu Trang², Do Van Hai^{1,2,*}

Abstract: In this paper, we confirmed species *Strobilanthes schomburgkii* (Craib) J.R.I.Wood (Acanthaceae) distribution in Vietnam. Previously, this species was only recognized as a native species of Thailand but is now also encountered in many countries such as Cambodia, India, Malaysia. A short data on taxonomy, types, morphology, ecology and distribution of the mentioned species accompanied with the illustrations, photos. These specimens were collected from many regions and preserved in the National Herbarium of the Institute of Ecology and Biological Resources, Hanoi, Vietnam (HN).

Keywords: Acanthaceae, *Strobilanthes schomburgkii*, distribution, Vietnam.

¹Institute of Ecology and Biological Resources, Vietnam Academy of Science and Technology

²Graduate University of Science and Technology, Vietnam Academy of Science and Technology

*Email: dovanhaiibr@gmail.com